

TARİH BOYUNCA ANADOLU'DA YAŞAYAN GAYR-İ MÜSLİMLERE GENEL BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Osman Cilâci*

Çok geniş bir zaman dilimini kapsamakla beraber bu konu, ana hatlarıyla ele alınacak, ülkemizde yaşamış ve yaşamakta olan gayr-i müslimler hakkında özlu bilgiler verilecektir.

İslam inancına göre Hristiyanlık, Hz. İsa'nın peygamberi olduğu, Havarileri ve inananları Kur'an-ı Kerim'de övülen Hak bir dindir. Hz. İsa'dan sonra St. Paul Hristiyanlığın yayılması için büyük gayret sarfetmiştir. Bu bakımdan O'nu Hristiyan kaynakları bu dinin kurucusu olarak nitelendirmektedirler. Tarsuslu bir Yahudi olan St. Paul, Yunan ve İskenderiye felsefesine vakıftır. Bir gün Şam'da sinagogda Hristiyanları kötülemek isterken, gördüğü rüya üzerine onları övmeğe başlamıştır. Hristiyanlığa maledilen Hz. İsa'nın Mesihliği ve Teslis inancı da O'nun eseridir. Yahudiliği Hristiyanlık'tan ayırmak için Yahudilerin Cumartesi günü yerine, Mitrahaizm'in Pazar'ını tatil günü olarak kabul eden de O'dur.

Hristiyan Teslis inancı, Yunan felsefesi ve Yeni Eflatunculuğun tesiriyle Hristiyan ilahiyatında önemli bir yer işgal etmiş, ayrıca mezhepler arası problemlerin esas mihverine oturmuştur. İznik Konsili (325)'nde Ruhu'l-kuds'ün ve Hz. İsa'nın tabiatı konusu müphem bırakıldığından, yıllarca sonra toplanan İstanbul Konsili (869) bu konuda şu kesin kararları almıştır:

1. Ruhu'l-kuds Baba ve Oğul'dan çıkmıştır,
2. Hristiyanlık inancıyla ilgili hüküm verme mercii Roma Kilisesi'dir,
3. Roma Kilisesi'nin kararları bütün Hristiyanları bağlayıcı nitelik taşır.

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bundan böyle bu Konsil'e Yunan-Şark Konsili denmiş, İstanbul-Roma rekabeti dini inançlara da tesir edince 1054'de iki kilise birbirinden resmen ayrılmıştır.

Hristiyanlık bugün şu üç mezhepten oluşmaktadır: 1. Katolik, 2. Ortodoks, 3. Protestan. Türkiye'de Ortodoksların, merkezleri İstanbul Fener Patrikanesi'dir. İstanbul'dan başka Antakya Kilisesi de önemlidir.

Teslis'ten kaynaklanan cereyanlardan biri de Nasurilik'tir. Bunlar daha çok Hz. İsa'nın insan tabiatı üzerinde durmuş ve Hz. İsa'yı ilahlaştırmışlardır. Bu hareketin öncüsü Merorius (ö. 450) ve takipçileri Diodoru ile Tehedoreni'dir¹.

Efes Konsili'nden sonra Nasturiliğe karşı koyan Monofizitler, Hz. İsa'nın iki tabiat değil monofizit yani tek karakteri bulunduğuna inanırlar. Bu akımın fikir babası, Aristo felsefesinin tesiri ile İncil metinlerini yorumlayan Apoline'dir.

Anadolu'da IX. yüzyılda başlayan İslâmlaşma ve Türkleşme hareketi yaklaşık beş asır sürmüştür. IX. yüzyılda Anadolu'yu Türklerin fethi sıralarında Bizans, Hristiyan teb'aya ağır vergiler yükleyerek ülkede huzursuzluk meydana getirmişti. Ayrıca Bizans'taki mezhep çatışmaları, imparatorluğun tarafsız tutumu ayrı bir huzursuzluk teşkil ediyordu. Diğer taraftan Ortodoks Rumlar, Monofizit Ermeniler'le Süryanilere dinî ve siyasi baskı uygulayarak onları Rumlaştırmaya çalışırken, Hz. İsa'nın uluhiyetinden kaynaklanan dini problemler de Ruhban sınıfını çekişme içine itiyordu².

Rumların zulüm ve terörü, diğer azınlıklar gibi Ermeni ve Süryanileri Bizans'tan soğutmuş, bu topluluklar Alparslan'ın sınırsız toleransı ile elde edilen din ve vicdan hürriyeti sayesinde serbestçe ibadet ve ayinlerini yapabilmişlerdir³.

Türkler Anadolu'ya yerleştiklerinde buradaki Rum, Ermeni, Süryani ve Yahudilerle karşılaşmışlardı. 1054'de Bizans Ortodoks Kilisesi Roma Katolik Kilisesi'nden ayrılmış, Ortodoksluğu resmen kabul ederek Rumlaştırma ve Ortodoksluğu siyaseti içine girmişti. Bunun tabii sonucu olarak Ermenilerin küçük prensliklerini ortadan kaldırmış, İstanbul'daki kendi kiliseleride Süryanilerin kutsal kitaplarını yakmışlardı⁴. Buna karşın Malatya'daki Süryaniler, dini ve sosyal hayatlarını hiçbir kontrole tabi olmaksızın Türklerin himayesinde devam ettirmekte idiler. Malatya Süryani patriği Mihael, Sultan II. Kılıçarslan (1153-1192) ile iyi bir diyalog kurmuştu. Bu sırada Anadolu'daki gayr-i müslimler arasında Yahudiler de bulunuyordu. Büyük şehirlerde, müstakil mahallelerde yaşayan Ya-

1 Mehmet Aydın, "Teslis Doktrini ve Hristiyan İtizalleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1976, c. XXV, s. 142 vd.

2 Mehmet Aydın, *Tarihi Gerçeğinden Saptırılan Ermeni Sorunu* (Sempozyum Bildirileri), Konya 1987.

3 A.g.e., s. 5 vd.

4 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 542.

hudiler Antalya'da daha kesif olarak ticaretle uğraşıyordu. Bunlar Moğol hükümdarı Argun Han devrinde vezir Saduddevle aracılığı ile devlete nüfuz etmişler, böylece kurdukları Yahudi-Moğol iktidarı sayesinde Müslümanların inançlarını bozmaya çalışmışlardır⁵.

XIII. yüzyıl Türkiye'si'nin kültürel ağırlığını şehirli tabakası teşkil ediyordu. Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Erzincan vb. büyük şehirlerde Müslüman Türklerin yanında Rum, Ermeni, Süryani ve Yahudiler uyumlu bir mozaik oluşturmuşlardı⁶. Hal böyle olmakla beraber nüfus yoğunluğu itibariyle Hristiyan teb'a çoğunlukta idi. Hristiyan halk şehirlerdeki sanayi, köylerdeki ziraat, maden işçiliği, dokumacılık ve inşaat ustalığında Türkler'e etki etmişlerdi⁷. Bu tür bir sosyal hayatın Müslümanlarla Hristiyanlar arasında sağladığı kültürel atmosfer onları birbirine yaklaştırıyordu. Kökü Hristiyanlık'tan önceki devirlere uzanan birçok gelenek bu iki cemaat arasında çoğu kere müştereken yaşamakta idi. Aralarında düşmanlık ve mücadele yok denecek kadar azdı. Şeyhzadeler ve halk tabakası, Ermeni ve Rumlarla evlenmekte idiler. Kutalmış oğlu Süleyman Bey'den beri Antakya'da Bizans Kilisesi Hz. İsa'daki insani cevherin uluhiyet cevheri tarafından özümsemiğine inanan monofizit (Yakubi)'lerin elinde bulunuyordu⁸.

Bu sırada Hristiyanlar arasında yaşayan pagan kültürünün izleri, Tarsus'lu Paulus'un ortaya koyduğu (Oziris, İzis, Jüpiter) gibi kökü eski Mezopotamya'ya dayanan bir sistemden kaynaklanmakta idi⁹.

Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde yaşayan Süryaniler, Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın oğlu Arsam'ın soyundan gelmekte idiler. Bunlar yıldızlara ve çeşitli putlara taparlarken Hristiyanlaşmışlar ve kendilerine Süryani adını vermişlerdir.

Süryaniler Hristiyanlığı Havarilerden Şem'un ile arkadaşları Thoma ve Mara vasıtasıyla 38 yılında kabul etmişlerdir¹⁰. Süryani Kadim Kilisesi'nin ilk genel merkezi Antakya'dır. Kalkedon (Kadıköy) Konsili (451)'nde monofizit kiliseler (Süryani, Ermeni), Rum Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmışlardır.

Süryaniler Allah'a, meleklerle, vahiy ile gelen kitaplara, peygamberlere, ölüm, kıyamet, cennet, cehennem'e, insanı Allah'ın yarattığına, şeytanın insana düşman olduğuna, Allah'ın şefkatli, merhametli Baba olduğuna, O'ndan¹¹ hiçbir kötülük

5 M. Fatih Kesler, *Kur'an'da Yahudiler ve Hristiyanlar*, Ankara, 1992, s. 121.

6 Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul, 1983.

7 Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul, 1979, s. 4, vd.

8 C. Chan, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Y. Moran, İstanbul, 1979, s. 20.

9 H. Ziya Ülken, "Anadolu Örf ve Âdetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1970, c. XVIII, s. 2 vd.

10 Aziz Günel, *Türkiye Süryanileri Tarihi*, Diyarbakır, 1970, s. 30.

11 A.g.e., s. 35.

gelmeyeceğine, ancak inayet ve iyiliklerin O'ndan sadır olduğuna inanmaktadırlar. Bunlardan ayrı olarak Süryani Kadim cemaatinin Türkiye'de iki din merkezi vardır:

1. Mardin Merkez Metropolitliği (Merkezi Mardin Deyru'z-za'feran manastırındır. Diyarbakır, Elazığ, Malatya, Adıyaman, İskenderun, Ankara ve İstanbul bu merkeze bağlıdır).

2. Mardin Midyat Episkoposluğu (Midyat, İdil, Nusaybin ilçeleriyle bu ilçelere bağlı köyler bu merkeze bağlı bulunmaktadır)¹². Ayrıca İstanbul'da Beyoğlu Tarlabası Meryemana Süryani Kilisesi, Karaköy Kilisesi, Papa Eftim'e ait bir kilise, Gedikpaşa Süryani Kilisesi de bu cemaata dinî hizmet veren kiliselerdir. Halen İstanbul'da yaşamakta olan Süryani Kadim Cemaati, Kurtuluş, Yeşilyurt, Şişli, Beyoğlu, Kumkapı, Gedikpaşa, Kadıköy ve Yeşilköy'de oturmaktadır¹³.

Mardin bölgelerindeki Süryaniler genel olarak ziraat, inşaat, terzilik, kuyumculuk ve ticaretle uğraşmaktadırlar. Süryani cemaatinin büyük çoğunluğu Mardin'i bir din merkezi kabul etmişlerdir. Bu itibarla Deyru'z-za'feran vazgeçilmez ziyaret yerlerinden biri olma özelliğini hala korumaktadır; her ne kadar diğer bazı dini merkezler varsa da...¹⁴.

Hristiyanlık tarih sahnesine çıktıktan sonra uzun yıllar dinî ve idari yönlerden hiçbir bölünmeğe uğramamış, Antakya, Kudüs, İskenderiye, Roma ve İstanbul'daki beş ayrı kilise tarafından temsil edilmiştir. Ancak çok sonraları ortaya çıkan mezhep ve tarikat cereyanlarının tesiriyle yeni kiliseler kurulmuş, bundan sonra Roma ve İstanbul kiliselerinden ayrılmalar olmuştur. Böylece Roma'ya inanç ve ibadet yönünden bağlı Hristiyanlar Katolik diye adlandırılmıştır.

1054'de Ortodoks Kilisesi'nde Hz. İsa'daki insanî ve ilahî cevherler yüzünden çıkan anlaşmazlık, İstanbul Patriği'nin aforozu ve Roma'dan ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. İstanbul Patrikhanesi'nin Roma'dan ayrılması ile Balkanlardaki Hristiyanların büyük bir kısmı (Macarlar hariç) Ortodoksluğu kabul etmiştir.

Çukurova Ermeni Devleti yıkıldıktan sonra Ermenilerin ruhanî merkezi Kütahya olmuştur. Osmanlıların Bursa'yı fethetmesiyle bu merkez Bursa'ya nakledilmiş, fetihden sonra (1461) Fatih, Bursa Ermeni Metropoliti Ovakim'i çağırarak O'na İstanbul'da bir Ermeni Patrikhanesi kurdurmuştur.

12 A.g.e., s. 330.

13 A.g.e., s. 324.

14 Hanna Dolapönü, *Tarihte Mardin*, İstanbul, 1972, s. 167.

İstanbul Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin sınırları Osmanlı Avrupası ve Anadolu'su idi. İstanbul Ermeni Patrikhanesi de aynı sınırlar içinde idi ve Ermenilerden sorumlu bulunuyordu¹⁵. İstanbul Başpiskoposluğu dahilinde bulunan okullar bir metropolitin başkanlığındaki komisyon tarafından idare olunuyordu. Bu komisyon 4 cismanî ve 4 ruhanî olmak üzere 8 kişiden müteşekkildi.

Ortodoks Kilisesi Hz. İsa'nın beşerî ve ilahî tabiatını kabul etmekle beraber O'na Tanrı-Adam olarak ontolojik birlik içinde ayrı bir statü veriyor, dinî mahiyetteki âyinleri de ilahî sır kavramıyla açıklıyordu.

Bilinen bir gerçektir ki, küçük bir azınlık dışında kalan Ermeniler de Ortodokstur; bunlar Fener Rum Patrikliğine değil, Eçmiyazin (Erivan) Patrikliği'ne bağlıdır. Mezhepleri, Ortodoksluğun eski bir şekli olan Gregorion'dur.

Ermeni Piskoposlukları ve Başrahiplikleri 1984 yılı itibariyle şu şehirlerde bulunmaktadır: Van, Eğin (Kemaliye), Amasya, Merzifon, Gaziantep, Edirne, Antalya, İzmir, Elazığ, Kayseri, Gürün, Kütühya, Haçin, Malatya, Maraş, Erzurum, Tercan, Kiği, Şanlıurfa, Erzincan, Tokat, Niksar, Zile, Yozgat, Adana, Arapkir, Bayburt, Palu, Ankara, Muş, Bitlis, Çemişkezek, Afyon, Trabzon, İzmit, Balıkesir, Bandırma, Bilecik, Tekirdağ, Silvan, Siirt, Diyarbakır, Divriği, Ergani, Çermik, Çüngüz, Gediz, Antakya.

Ermeni Patriği İstanbul'da oturmaktadır. İstanbul'daki patrik vekilinden ayrı olarak şu şehirlerde merhaza vekilleri bulunmaktadır: Malatya, Mardin, Halep, Erzurum, Şanlıurfa, Harput, Adana, Sivas, Maraş, Diyarbakır, Trabzon, Kayseri, Van, Bitlis, Bursa, Ankara, Şam, Bağdat, Aydın, İzmit, Adıyaman, Amasya, Besni, Kütahya, Nevşehir, Gürün, Yozgat, Arapkir.

Azınlıkta olan Katolik Ermeniler Papalığa bağlıdırlar¹⁶. 1907 yılı itibariyle Ermeni Kilisesi'ni İstanbul Ermeni Patriği Mehekya Durumanyan Efendi idare etmektedir. Katolik Ermeni Patrikliği'ne bağlı olan Başpiskoposluk ve Başrahiplikler şu yerleşim merkezlerinde bulunmaktadır: Mardin, Sivas, Tokat, Malatya, Halep, Erzurum, Elazığ, Adana, Maraş, Diyarbakır, Trabzon, Van, Bitlis, Muş, Bursa, Ankara, Şanlıurfa, Van, Şam, Aydın, İzmit, Adıyaman, Bandırma, Amasya, Besni, Kütahya, Gürün, Bilecik, Bayburt, Yozgat, Arapkir¹⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdeğini teşkil eden uç beylikleri devrinin Ertuğrul Beg döneminde (1231-1281) devletin Hristiyan teb'asının büyük bir kıs-

15 A.g.e., s. 39.

16 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1988, X, 231.

17 A.g.e., X, 234.

mını Ortodokslar teşkil ediyordu. Merkezin beyni Fener Patrikhanesi idi. Patrik protokolda vezirlere eşit bir statüde bulunuyordu.

Ermeniler çoğunluk itibariyle Gregoryan'dırlar. Habeşistan ve Mısır'daki Hristiyanlar Ortodoks olmakla beraber Patrikleri Yakubi'dir. Bu bağlamda XVI.-XVII. yüzyıllarda Türkiye Ortodoksları dünya Ortodokslarının bir üst birimini teşkil etmekte idi. İmparatorluk, politik olarak Ortodoksluk ve Protestanlığı hi-maye etmekle beraber Katolıklere karşı iyi gözle bakmıyordu; çünkü devletin en büyük düşmanları Katolik olan Avrupa devletleri idi. Osmanlı İmparatorluğu Katolik teb'asını Hırvat, Slev, Popen ve Lübnan'daki Mârûnî Araplar teşkil ediyordu. XVI. yüzyılda ortaya çıkan Protestan teb'a Macarların bir kesimi ile her devletteki azınlıklardan oluşuyordu. Gerektiği zamanlarda İmparatorluk bunları Katolıklere karşı desteklemiştir. Devletin en büyük düşmanları Almanya İmparatoru, İspanya kralı ve Malta şövalyeleri vb. hep Katoliktir. Süryanî, Nasturî ve Âsûrî gibi küçük Hristiyan teb'a da imparatorluk hudutları içinde yaşamakta idi. Ayrıca devletin Yahudi teb'ası bozuk bir İspanyolca konuşmaktadır. Yahudiler Kanuni devrinde İspanya'dan kovularak İstanbul'a sığınmışlardır. Ruhanî reisleri İstanbul Hahambaşısı'dır. Bunlardan ayrılarak dönme adını alan Sabataistler de soy itibariyle Yahudi ırkından gelmekte idiler¹⁸.

Osmanlı Devleti gayr-i müslim azınlığa insanca yaşamın gereği olan her çeşit hakkı tanımıştır. Avrupa'da din ve vicdan hürriyeti yokken azınlıklar devletin kendilerine bahşettiği haklardan daima memnun olmuşlardır. Anadolu'ya Türkler gelmeden önce ülke asayiş ve emniyetten yoksundu.

Balkanlardaki Hristiyan teb'a da Osmanlı sayesinde huzur ve refah içinde idi. Halkın en iyi müşterisini askerler oluşturunuyordu. Bu teb'adan alınan cizye adlı vergi Bizansın Hristiyanlardan aldığı vergiden daha azdı. Bu vergi karşılığında reaya askerlikten muaftı.

Osmanlı Devleti şehirlerdeki Hristiyan esnafın dükkan ve tezgâhına dokunmamıştır. Bu bakımdan gayri-i müslimler müreffeh bir hayat içinde yaşıyor kadınları Avrupa prensesleri gibi giyinip süslenebiliyordu. Hristiyan teb'adan bir hayli tâcir, banker ve mültezim vardı. Bunlardan ayrı olarak gayr-i müslim azınlığa, aralarındaki her tür davayı kendi dini mahkemelerinde görebilme hakkı verilmişti. Hristiyan din mahkemelerinden memnun olmayanlar ise Türk mahkemelerine, kadiya müracaat etme imkânına sahipti. Bir Türk'le bir Hristiyan arasında ortaya çıkan davaya kadı bakardı. Medeni hukuk sahasında kendi davalarını hal-

18 A.g.e., X, 205.

leden Hristiyan ve Museviler amme ve ağır ceza davalarını da kadiya götürebiliyorlardı¹⁹.

XVI. yüzyılda İstanbul'un çeşitli semtlerinde oniki Katolik Kilisesi vardı. Rum, Ermeni, Ortodoks ve Gregorien kilisesi sayısı yüze yakındı. Protestan Kilisesi nadir olmakla beraber yeterli sayıda sinagog mevcuttu.

İstanbul'daki Ermeni, Rum ve Yahudi mahallelerinde yaşayan gayr-i müslimlerin birbirlerinden memnun olduklarını söylemek mümkün değildir. Ortodoks Patriği Ermenilerden, Musevi Hahambaşısı da Yahudilerden devlete karşı birinci derecede sorumlu idi.

İstanbul Rumlarının bir kısmı Fatih devrinde Edirne, Gelibolu, Bursa, Filibe, İzmir, Samsun, Sinop, Trabzon, Midilli, Taşoz, Semendirek, Mora, Yunanistan ve Trakya'dan gelmişlerdi. Yaşadıkları başlıca mahalleler, Kumkapı, Samatya, Fener, Balat, Cibali, Galata, Hasköy, Kasımpaşa, Tophane, Kuruçeşme, Arnavutköy, İstinye, Trabya, Büyükdere, Çengelköy vb. yerlerdi²⁰.

Osmanlı Devleti Türk ve Müslümanlara tanıdığı okul açma iznini gayr-i müslimlere de aynen tanımıştır. İstanbul'un fethinden sonra yerli ahali olan Rumlar, patriğin idaresinde Rum cemaatinin okullarını idare selahiyetini haizdi. Devlet Rum cemaatine bu konuda verdiği hakları Ermeni ve Musevilere de aynen vermiştir.

Osmanlı okulları içinde gayr-i müslim öğrencilere ilk açılan eğitim kurumu Tıbbiye'dir. Burada eğitim Fransızca yapılıyordu ve bir kısım öğretim üyesi gayr-i müslimlerden oluşmakta idi. Tıp Fakültesi'nden sonra diğer eğitim kurumlarının kapısının gayr-i müslimlere açılması Islahat Fermanı (1852) ile olmuştur.

Tanzimat'tan sonra gayr-i müslimler devletin gösterdiği toleranstan faydalanarak kendi okullarını geliştirmişler, yabancı okullara öğrenci göndererek daha üstün mevkiler ve maddi imkânlar elde etmişlerdir. Makedonya, Trakya, Trabzon, Kayseri illeriyle, Kudüs, Suriye ve Filistin başta olmak üzere, Rumların bulunduğu her yerde kendi okulları faaliyet göstermekte idi.

Rumlar şehir ve kasabalarda her yıl seçtikleri birer Dimyurent vasıtasıyla cemaatlerini ve okullarını bağımsız olarak idare ediyorlardı. Patrikhane ayrıca (Galata) İstanbul'da İngilizce, Fransızca ve Almanca eğitim veren bir okul açmıştı²¹. Bundan ayrı olarak 1905 yılı itibariyle Patrikhane'ye bağlı 11788 öğrencisi olan

19 Levent Öztürk, *İslâm Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi*, İstanbul, 1995, s. 246.

20 *Meydan Larousse*, İstanbul, 1972, VIII, 419.

21 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977, III, 1033.

okullar şunlardı: Heybeliada Ruhban Okulu, Fener Zoğlafyan, Hacı Hristo, Yuvakimyon. Bu okullardan Zopyan yatılı, Yuvakimyon yatısız kız okulları idi. Heybeliada'daki Ruhban ve Ticaret okulları da yatılı idi²².

İstanbul'da en ileri seviyede üç okul bulunuyordu. Bunlardan ikisi Fener Rum okulları idi. Bu okulların amacı ruhanî ve cismanî makam sahipleri ile Fanaryot denilen Voyvoda Saray ve Bâb-ı Âli'ye tercüman yetiştirmektir. Okul programlarında edebiyat, felsefe, ilahiyat ve tıp ilimlerine yer verilmişti. Rumların kültür merkezi de olan bu okul, XIX. yüzyılda Yunan kültürünün gelişim ve yayılışına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bu okulun bir diğer adı Patrikhane Mektebi'dir²³. Bu okul paralelinde eğitim-öğretim veren Heybeliada'daki Papaz Okulu, IX.yüzyılda Patriklik görevinde bulunmuş olan Fatiyos'un Ayatiriyada Manastırı'nda faaliyetlerini sürdürüyordu. Bu okulun da gayesi papaz yetiştirmektir. II. Mahmud devrinde 1844'de Yüksek Ortodoks Mektebi adıyla orta derecede ihtisaslı Rum râhipleri yetiştiren bu okul da idari ve mali yönden Patrikhane'ye doğrudan bağlı idi. Bunlardan ayrı olarak Kuruçeşme (İstanbul)'da dil, edebiyat, hendese, riya-ziye ve tıp bölümlerini içine alan bir Rum Daru'l-Fünununun 1803'ten 1820'ye kadar faaliyet gösterdiğini belirtmeliyiz. Ancak Patrikhane'ye bağlı olmadığı ve lâ-ik anlayış taşıdığı için patriklerin hoşuna gitmeyen bu Daru'l Fünunun kapatılması için kendi mensupları (ruhanîler) tarafından kapatılması için Bâb-ı Âlî'ye şika-yet edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu hudutları içerisinde yaşayan Ermeniler Osmanlının hoşgörüsünden en fazla yararlanan azınlıkların başında gelmektedir. Ancak hemen belirtelim ki, İstanbul'un fethinden sonra XVIII. yüzyıla kadar İmparatorluk içerisinde okul hüviyetinde Ermeni kurumlarına rastlanmamıştır. 1790'da sadece şahsi din eğitimi göze çarpmakla beraber, Ermenilerin ilk kültürel faali-yetini, Kumkapı Ermeni Kilisesi'nde Mateos adındaki bir rahibin çocuklara yö-nelik verdiği dersler teşkil etmekte idi. Diğer yandan XV. yüzyılın başlarında Bitlis civarlarındaki Anlorti Manastırı'nda ilahiyat, felsefe ve mantık okutuluyordu. Bitlis'teki bu okul Daru'l-fünun adıyla anılıyordu. Yine 1790 yılında Mıgırdıç Mircanyan resmen izin alarak Kumkapı Langa ve Balat'ta Ermeni okulları açmıştır. Bundan ayrı olarak Ortaköy, Kuruçeşme, Samatya ve Üskü-dar'da ilkokullar açılmıştır. Bu tarihlerde gözde okullardan biri de İzmir'deki Mesropyan Okulu'dur²⁴.

22 İknur Haydar Polat, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, İstanbul, 1990, s. 67.

23 Halit Ertuğrul, *Azınlıklar ve Yabancı Okullar*, İstanbul, 1988, s. 75.

24 Nihat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul, 1958, s. 27.

Tanzimat'ın ilanı (1839) ile Yahudiler de hoşgörüden istifade ederek okullarını açmışlardır. İlk All Yans İsrailit adıyla açılan (1875) bu okullardan sonra da Yahudi yerleşim merkezlerinde okullar açılmıştır. Bu okullardan başka Balat'ta Menba-ı Maarif ile Şule-i Maarif adlı okullar da haham yetiştirmek için açılmıştır.

Şu noktayı da belirtelim ki, Yahudi toplumu eğitim-öğretimde oldukça mutaassıp davranmışlar, İbranca'dan başka bir dil öğrenmeği din değiştirmekle eşit saymışlardır. Bu yüzden Tıp Fakültesi'ne, açılışından 34 yıl sonra İbranca bilen bir Yahudi genci girebilmiştir. Bunlar Fransızca eğitim yapan Galatasaray Sultanisi'ne de rağbet etmemişlerdir. 1854 yılında ilk Musevi asrî okulu açıldığı zaman burada Türkçe, İbranca ve Fransızca okutuluyordu. Fanatik Yahudilerin eğitim anlayışlarına bakın ki, hahamlar burada bu dili öğrenmeği bile günah saymışlardır²⁵.

İspanya'dan sürülerek Türkiye'ye gelen Yahudiler ikiyüz yıl kadar okullarda İbranca ve dini eğitimden başka matematik, geometri, tarih ve coğrafya okuttukları halde Sabatay Sevi'nin irticai hareketleri sonucu olarak Tanzimat'ın başlangıcında okullarında gramersiz İbranca'dan başka sadece dört işlemli matematik okutmuşlardır²⁶.

Alparslan'ın 1071'de Anadolu'yu fethinden sonra Müslüman Türkler, başta Süryaniler olmak üzere Rum, Ermeni, Yahudi ve Hristiyanlara dini, siyasi ve sosyal alanlarda kendi ülkelerinde göremedikleri son derece toleranslı davranışları göstermişler, kendi ülkelerinden çok hürriyetler vermişlerdir.

X. yüzyıl ve onu takibeden yıllarda süregelen mezhep çatışmaları Hristiyanları rahatsız etmekte idi. Bizans'ın Ortodoks ve Rum olmayan Hristiyan gruplara karşı sürdürdüğü Rumlaştırma ve Ortodokslastırma planları Süryanileri ve Ermenileri kendilerinden soğutarak Alparslan'a ve O'ndan sonra gelen Selçuklu hükümdarlarına daha fazla yaklaştırmıştı. Bu gruplar son derece iyi ve medenî münasebetlerin en güzel örneklerini Fatih Sultan Mehmed Han'ın kendilerine tanıdığı din ve vicdan hürriyetinde bulmuşlardı.

Selçuklulardan itibaren Anadolu'daki sosyal hayat vetiresi Müslüman ve Hristiyan grupları karşılıklı kültürel etkileşime sürüklemiş, gayr-i müslimlerin dini, medeni ve sosyal haklar çerçevesinde örnek bir hayat sürmelerine çok geniş imkânlar hazırlanmıştı. Bu sosyal şart ve imkânların tesis ettiği yapı Osmanlı

25 Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul, 1992, s. 71.

26 E. Kırşehirlioğlu, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul, 1963, s. 97.

Devleti'nde de, - Sultan II. Mahmut devrindeki Papaz Gregori'nin isyanı hariç-
karşılıklı iyi münasebetler çerçevesinde Cumhuriyet'e kadar devam etmiştir.

Anadolu Selçukluları devrinden günümüze kadar müstakil gruplar halinde ve
kendi yerleşim yerlerinde dini, ticarî ve sosyal hayatlarını devam ettiren bu cema-
atler din ve vicdan hürriyeti sayesinde dinî ve kültürel faaliyetlerini sürdürerek
ayrıca tanınan ticari imtiyazlarla her yönden gelişmişlerdir.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde İspanya'dan sürülerek Türkiye'ye gelen
Yahudiler, bugün bile ülkemizde ticari faaliyetlerini hiçbir sınırlandırma olmak-
sızın devam ettirdikleri gibi, dinî ve sosyal alanda da gayet müreffeh bir hayat ya-
şamaktadırlar. Aynı durum diğer gayr-i müslim azınlıklar için de bütünüyle ge-
çerlidir. Yüzyılların birikimi olan bu gerçeği bütün dünya en az bizim kadar bil-
mektedir.